

Beheer en ontwikkeling van natuurreservaten door begrazing (III)

In Nederland bestaat ruim 65.000 ha. van het natuurgebied uit heide en min of meer natuurlijke graslanden. Deze oude cultuurlandschappen hebben een voortdurend beheer nodig. Mede door snel stijgende loonkosten worden beheerders voor welhaast onoplosbare problemen geplaatst. Bij het uitblijven van een aangepast beheer groeien heidevelden en graslanden dicht en gaan hun karakteristieke eigenschappen verloren.

Het Rijksinstituut voor Natuurbeheer verricht al enige jaren onderzoek naar de mogelijkheden van begrazing als beheersmaatregel. Deze onderzoeken hebben al zoveel resultaten opgeleverd dat ze in het beheer in toenemende mate toepassing gaan vinden. Zijn in de voorgaande stukken enige achtergronden belicht, nu zullen we wat nader ingaan op de praktische toepassing. Daarbij moet er in de eerste plaats op worden gewezen dat de aanwijzingen zeer algemeen van aard zijn en als zodanig niet direct op een bepaald gebied van toepassing; veel hangt namelijk af van de natuurlijke gesteldheid van het terrein en vooral van de doelstelling die men voor ogen heeft. Hetzelfde geldt voor de kosten van begrazing. Deze zullen van geval tot geval moeten worden gezien.

De doelstelling

Voor de meeste open ruimte in natuurreservaten luidt de doelstelling „houden zoals het is”; het beste beheer is dan altijd „precies doen wat daar altijd gedaan is”. Dit levert meestal onoverkomelijke moeilijkheden op van praktische en/of financiële aard. Het op één na beste beheer is dan „datgene te doen wat het beste aansluit op het oude beheer”. In veel gevallen zal echter de doelstelling overeenkomstig de huidige beheersmogelijkheden moeten worden gewijzigd.

Een andere doelstelling van algemene aard kan zijn „het streven naar een optimale verscheidenheid in begroeiing voor dat gebied (soortenrijk), die bij een constante beheersvorm stabiel blijft in de tijd” of nog iets algemener „het streven naar evenwicht en het beheer hiernaar richten”.

Naast algemene doelstellingen kunnen er voor elk gebied specifieke doelstellingen gelden b.v. in verband met de recreatie of vanwege het behoud van één bepaalde, hooggewaarderde soort. Hierbij dient ervoor gewaakt te worden dat toegevoegde doelstellingen nooit in strijd met de algemene doelstelling mogen zijn. Ook kan een teveel aan doelstellingen het goede beheer, speciaal van kleine oppervlakten, geheel onmogelijk maken. (Het z.g. streven naar een wildpark in een heemtuin).

Vaak is herstel van een vroegere situatie na aantasting of verwaarlozing een doelstelling voor een bepaald gebied. Indien de oorzaken van de aantasting van buitenaf komen – b.v. grondwaterverlaging in de omgeving – dan kan een beheer gericht op herstel alleen dan effectief zijn indien het gebied wordt geïsoleerd. Een dergelijk beheer betekent in eerste instantie het verminderen van milieudynamiek, vaak beginnend met het laten afnemen van voedselrijkdom van de bodem.

Voor al in terreinen waar een beheerstype wordt toegepast dat daar voordien nog nooit heeft plaatsgevonden, zullen in eerste instantie begroeiingsvormen ontstaan die op storing duiden. Men mag dan ook nooit en te nimmer het effect van het gevoerde beheer na één seizoen beoordelen; hiervoor geldt doorgaans tenminste een termijn van vijf jaar.

De mate van beweiding en begrazing

Hieronder wordt in een staatje de mate van beweiding en begrazing aangegeven. Het zal geen verbazing wekken dat beweiding,

een veeleekkundig begrip, op zichzelf al een intensiever gebruik van de bodem inhoudt dan begrazing.

	Koeien/paarden	Schapen
Intensieve beweiding	meer dan 1 per ha	meer dan 3 per ha
normale beweiding	1 tot 3 per ha	1 tot 3 per ha
extensieve begrazing	maximaal 1 per 3 ha	maximaal 1 per 3 ha
zeer extensieve begrazing	vanaf 1 per 10 ha en minder	vanaf 1 per 5 ha en minder

1000/1000 ha 200/1000

De aantallen worden per oppervlakte-eenheid aangegeven, onverschillig waaruit die oppervlakte bestaat.

Bij toepassing van de maximale getallen voor extensieve begrazing (1 op 3 voor grote beesten en 1 op 1 voor schapen) zal dit voor geen enkel natuurterrein, waar voor deze vorm van beheer gekozen is en dat groter is dan 25 ha, nadelige gevolgen opleveren; in veel gevallen zal men echter al met minder kunnen volstaan. In het algemeen kan men stellen hoe groter het terrein des te beter de resultaten bij deze vorm van beheer. Voor terreinen kleiner dan 25 ha en speciaal die welke nog kleiner zijn dan 10 ha zal een permanent graasbeheer vaak moeilijk uitvoerbaar zijn; in veel gevallen kan echter zonder enig bezwaar met seizoenbegrazing (mei-nov.) worden volstaan met de aantallen aangegeven voor extensieve begrazing. Normale beweiding alleen toepassen op normale graslanden of indien gronden vanuit de landbouw verschaald dienen te worden; meestal kan in dergelijke gevallen dan na een jaar of vijf op extensief begrazen worden overgegaan.

Begrazing en de structuur van de begroeiing

Koeien, paarden en schapen beïnvloeden de structuur van de begroeiing op verschillende wijze, afhankelijk van de dichtheid van de begrazing. Verschillen in begroeiing (vlakke stukken, grazige stukken, ruigten, struikgewas, bos) zijn van belang bij de ontwikkeling van een optimale verscheidenheid. Een soortenrijke gemeenschap dus met veel microbiotopen.

Uitgaande van weiland dat er als een biljartlaken bij ligt zullen alleen koeien bij intensieve beweiding daar nog structuur tot stand brengen in de vorm van kleine ruigteplekken rond de vlaaien. Bij normale beweiding ontstaan in paardewiden plekken ruigte van behoorlijke omvang, in schapenweiden, meer vlakken met verschillende structuur. Bij extensiever begrazing kan de verscheidenheid bij gebruik van koeien al tot de ontwikkeling van struikgewas leiden; in verband met verschillen in voedselvoorkeur zal dit bij schapen en paarden pas bij zeer extensieve begrazing optreden.

Keuze van diersoort

voor overwegend droge terreinen: voor terreinen met zowel droge als natte gedeelten:

volgorde van voorkeur schapen, paarden, koeien

paarden, koeien, schapen

voor overwegend vochtige terreinen: koeien, paarden, schapen

Toelichting:

Het inzetten van geiten (in dit artikel nog niet eerder genoemd) is alleen zinvol bij de doelstelling „terugdringen bosopslag”.

Schapen geven naarmate een terrein vochtiger is in toenemende mate gezondheidsproblemen (o.a. leverbot, rotkreupel).

Indien begrazing ook vroeger in het gebied werd toegepast is de keuze van dezelfde diersoort meestal de meest verantwoorde.

Keuze van het ras

Begrazing als natuurbeheersmaatregel geeft uitstekende resultaten indien over een zolang mogelijke periode in het jaar gegraasd wordt, bij voorkeur zelfs het gehele jaar rond. Dit houdt in het gebruik van rassen, die tegen een stootje kunnen en weinig verzorging behoeven. Dit vermijdt tevens problemen van extra kosten en opstalling gedurende het wintersseizoen. Rassen die voor permanente beweiding in aanmerking komen zijn: alle heideschapen,

Schapen tasten het boomgewas aan tot zover ze er bij kunnen waardoor een graaslijn ontstaat; speciaal in het voorjaar worden de jonge vliegdennen uit de hei gegeten.

Mariapeel 300 ha.
Een éénmalige beheersmaatregel maaien van open ruimte in een berken/Molinia steppe is hier opgevolgd door een permanent seizoen graasbeheer met jongvee.

Mariapeel, geitewei.
Speciaal de nabijheid van het kot wordt sterk beïnvloed, naast de groei van planten in de directe omgeving die op storing duiden, vindt echter op enige afstand een uitstekende heideverjonging plaats.

Veluwe landgeiten, alle schrale pony-rassen (IJslands, Welsh, Shetlands, Fjorden), wellicht enige runderrassen (Zweedse fjell, Schotse Highlanders, Galloways en – zonder produktieve doelstelling – jongvee in het algemeen).

Voor de keuzen van het schapenras kan men het beste de aardrijkskundige ligging van het gebied als uitgangspunt nemen dus: droge terreinen Noordoost-Nederland – Drentse heideschappen droge terreinen Midden-Nederland – Veluwe heideschappen droge terreinen Zuid-Nederland – Kempische heideschappen schraallanden Noord-Nederland – Schonebekers kwelders Noord-Nederland – Friese melkschappen schraallanden schorren Zuid-Nederland – Zeeuwse (Vlaamse) schaap kalkgraslanden Zuid-Nederland – Limburgse schappen Indien eenmaal de keuze op schapen is gevallen kan verder de vorm van begrazing worden gekozen. De meest algemene vorm in Nederland is altijd een herder met een kudde geweest; indien cultuur-historische aspecten sterk overwegen is deze momenteel zeer dure beheersvorm de aangewezen weg. Indien men uitsluitend natuurtechnische effecten beoogt, kan evengoed binnen een raster gegraasd worden. Alleen indien de stukken die men op deze manier wil beheren niet aaneengesloten liggen of de vorm van het terrein van zeer specifieke aard is (b.v. dijken in Zuidwest Nederland) zal een herder noodzakelijk blijken.

Voor de niet inheemse ponyrassen geldt de geografische ligging van het terrein niet wanneer ergens de keuze is gevallen op begrazing met pony's kan men het beste die nemen die ter plaatse voorhanden zijn.

Toelichting:

Het bovenstaande houdt niet in dat het gewenst zou zijn om op alle plaatsen waar tot dusver een zekere mate van seizoenbegrazing werd toegepast nu ineens het gehele jaar door te gaan begrazen. Integendeel: „Willen we iets houden zoals het nu is, dan moeten we daar gewoon doen wat er altijd gedaan is”. Seizoenbeweiding (mei-november) met jongvee is altijd een zeer algemeen gebruik geweest en kan vaak met weinig extra kosten uitgevoerd worden (in sommige gevallen kunnen de baten zelfs groter zijn). Voor één bepaald gebruikstype dat bij de intensieve veehouderij dreigt te verdwijnen is seizoenbeweiding zelfs essentieel namelijk voor het type onbe(kunst)meste hooilanden met nabeweiding.

Ook terreinen die kleiner zijn dan 25 ha (koeien, paarden; of 10 ha (schapen) lenen zich in het algemeen niet voor permanente begrazing.

Het gebruik van uitheemse veerassen bij een natuurtechnisch graasbeheer is dan alleen nodig indien zeer specifieke doelstellingen worden nagestreefd. In het algemeen voldoen het Nederlandse jongvee uitstekend, zeker wanneer niet in de eerste plaats produktie wordt beoogd.

Gemengde begrazing

Dit wil zeggen: zowel koeien als paarden of schapen in een veld. Voor gebieden waar naast vegetatiekundige- ook andere wetenschappelijke waarden te beheren zijn (b.v. broedvogels), moet gemengde begrazing ontraden worden. Ook voor een optimale verscheidenheid in een bepaald open terrein biedt begrazing door één soort de meeste perspectieven. Indien het uitsluitend gaat om handhaving van open ruimte levert gemengde begrazing geen bezwaar op, zeker niet wanneer een oude cultuurgebruik als het gezamenlijk in beheer hebben van een gemeenschappelijk weide (meenten) in ere hersteld zou worden; voor deze gebieden kan dan de dichtheid in aantallen poten opgegeven worden.

Beweiding als overgangsmaatregel

„Niets doen” leidt vooral in gestoorde terreinen vaak tot ontwikkelingen, die slechts met jaarlijks toenemende kosten kunnen worden teruggedraaid. Vaak wordt er niets gedaan indien bestemmingen nog niet vastliggen. In dergelijke situaties kan een extensief graasbeheer alleen maar positief werken; ontstane patro-

nen geven al na één jaar aanwijzingen omtrent de potentiële mogelijkheden van het terrein. Speciaal indien het gebied mede een recreatieve bestemming krijgt biedt een graasbeheer een goede methode tot zonering van de recreatiedruk.

Beweiding als herstelmaatregel in aangetaste en/of verwaarloosde terreinen

Indien men oorspronkelijke toestanden zoveel mogelijk wil herstellen, na ontginning van woeste grond of ander intensief landbouwkundig gebruik (veel meststoffen) biedt in de tijd afnemende intensiteit van beweiding in relatie tot een jaarlijks afnemende primaire produktie een goede methode om weer tot een evenwichtige situatie te geraken. Afhankelijk van de doelstelling kan men dan van normale beweiding gedurende de eerste jaren geleidelijk overgaan op extensieve begrazing. De omgekeerde weg van laag beginnen en geleidelijk meer beesten inscharen heeft bij een natuurwetenschappelijke doelstelling (optimale verscheidenheid) geen enkele zin.

Hoe de geleidelijke vermindering van de dichtheid van begrazing zal moeten verlopen wordt door het volgende voorbeeld verduidelijkt:

In een landinrichtingsproject wordt 150 ha grasland op veengrond aangewezen voor het stichten van een natuurreservaat. Het advies voor een natuurtechnisch beheer d.m.v. begrazing zal dan luiden: Er één stuk van maken door verwijdering van rasters en/of het leggen van al dan niet doorlaatbare dammen.

Normaal beweiden d.m.v. een inscharingssysteem

1ste jaar	150 stuks
2e jaar	120 stuks
3e jaar	100 stuks
4e jaar	85 stuks
5e jaar	75 stuks
6e jaar	67 stuks
7e jaar	60 stuks
8e jaar	54 stuks
9e jaar	50 stuks

Op zandgronden zal in het algemeen de afname tot extensieve begrazing veel sneller plaats kunnen vinden, op zwaardere grond echter langzamer.

Wanneer het de bedoeling is landbouwenclaves in natuurgebieden te integreren kan dit alleen gecombineerd beheer d.w.z. zowel op de landbouwgrond als op het natuurterrein hetzelfde beheer toepassen.

De oppervlakte natuurgebied moet minimaal twee keer zo groot zijn als het gedeelte landbouwgrond, anders wordt de begrazingsdruk op het natuurgebied te groot.

Combinaties van verschillende beheersvormen

Teneinde sneller en in veel gevallen goedkoper tot gewenste resultaten te komen, kunnen we eenmalige beheersmaatregelen als maaien, kappen, branden worden opgevolgd door een permanent graasbeheer. Over het algemeen is het weinig zinvol dure beheersmaatregelen uit te voeren, als het van te voren vaststaat dat die over enkele jaren herhaald zullen moeten worden (b.v. uitrukken of maaien van berken).

Eenmaal maaien en vervolgens beweiden kan snel tot het gewenste resultaat leiden; open gemaakte ruimte blijft open en krijgt vervolgens verscheidenheid in begroeiing, bij een doelstelling „puur heide” is het veelal wenselijk om naast begrazing met schapen een maal per 10/15 jaar de heide d.m.v. branden (en/of maaien te verjongen. Grazen waarbij als aanvullend beheer stukjes gemaaid of gebrand worden om specifieke effecten op te roepen kan in sommige gevallen wenselijk zijn. Kleinschalig plaggen kan over het algemeen over alle andere beheersmaatregelen heen, worden uitgevoerd en kan tot goede resultaten in de zin van optimale verscheidenheid leiden.

Marocco.
Bij intensieve gemengde beweiding
(geiten in de bomen, schapen onder
de bomen) treedt uiteraard geen
enkele verjonging op. Na het af-
sterven van de bomen is weer een
stukje aan de woestijn toegevoegd.

A 222 e25 Odoornerdennen, scha-
penpark.
Roosters in de weg.

A 222 d21 Odoornerdennen, scha-
penpark.
Schapenkraal

Technische uitvoering

Raster

Voor paarden en koeien kunnen de normale prikkeldraadrasters worden gebruikt zoals die overal op veehouderijbedrijven te zien zijn.

Voor schapen is een speciaal raster nodig. In de landbouw wordt ursusgaas gebruikt dat aan de onderzijde kleine mazen en aan de bovenzijde wijde mazen heeft. Dit om kleine zoogdieren zoals hazen en konijnen uit het weiland te weren en om de lammeren binnen het raster te houden. Voor ons doel is een onbelemmerde doorgang van kleine zoogdieren van belang.

We kiezen daarom voor ursusgaas met zowel onder als boven een wijde maas. Lammeren kunnen daar weliswaar ook door maar voegen zich vanzelf weer bij de kudde.

Een goed raster kan worden verkregen door het ursusgaas (hoogte 100 cm) te bevestigen aan palen met een hoogte van 120 cm (lengte 180 cm, doorsnede 15 cm) die om de zes meter worden geplaatst. Over de palen wordt dik ijzerdraad strak gespannen. Tussen de palen wordt om de 2 meter vertikaal een lat bevestigd zowel aan het ursusgaas als het ijzerdraad. De kosten van de ijzerwaren bedragen ca. f 1,50 per strekkende meter. De kosten van het plaatsen van het raster zijn zeer sterk afhankelijk van de terreingesteldheid, met name het reliëf en de begroeiing.

Doorgangen

Waar paden het raster kruisen dienen voor voetgangers een opstapje, zigzagsluis of een klaphek aangebracht te worden. Het laatste geeft het meeste onderhoud en de kans op ontsnapping is bovendien het grootst.

Op plaatsen waar regelmatig voertuigen door moeten is een rooster in plaats van een hek gemakkelijker. Geiten zijn moeilijk achter een rooster te houden; voor de andere dieren geeft de toepassing van roterende stangen de grootste zekerheid.

De breedte van de hekken en rasters dient zodanig te zijn dat het terreinbeheer (brandweer) niet belemmerd wordt.

Waar met dit laatste geen rekening behoeft te worden gehouden moeten de roosters voor paarden tenminste 3 m breed zijn en voor koeien en schapen 2 m.

Drinkplaats

Waar geen oppervlakte water aanwezig is dient een drinkplaats geëgraven te worden of moet water met een leiding worden aangevoerd. Schapen kunnen over het algemeen met zeer weinig water toe; voor koeien en paarden moet er altijd water aanwezig zijn. Moet in dit laatste geval een drinkplaats gemaakt worden dan heeft het Noordwestelijke gedeelte van het terrein de voorkeur i.v.m. de totstandkoming van de vast gedragspatroon van de dieren.

Onderkomens

Alleen geiten hebben te allen tijde een onderkomen nodig waar ze droog kunnen liggen. Bij toepassing van seizoen begrazing of beweiding zijn voor schapen, koeien en paarden geen onderkomens nodig. Bij toepassing van permanente begrazing hebben koeien enige beschutting van node, schapen en paarden alleen indien uitsluitend open terrein begraasd wordt; in de meeste gevallen is een onderkomen voor schapen in dergelijke gevallen aan te bevelen mede in verband met de controle mogelijkheid. De plaats van het onderkomen kan bepalend zijn voor het resultaat van deze beheersmethode vanwege de zeer intensieve beïnvloeding in de directe omgeving van een kooi. Voor jongvee wordt als plaats voor een beschutting het zuidoosten van het terrein aanbevolen.

Bijvoeren

Indien te intensiteit van begrazing goed gekozen is, zal slechts in exceptionele gevallen bijvoeren noodzakelijk blijken; bij overmatige sneeuwval dient er altijd ruwvoer in de vorm van hooi aanwezig te zijn. Toediening van te eiwitrijk krachtvoer kan de pensflora behoorlijk in de war brengen.

In het algemeen moet er naar worden gestreefd dat er eind oktober nog zoveel gewas op het veld staat dat de dieren er tot april mee kunnen doen; is dit niet het geval dan betekent dat de graasdruk te hoog is en dan moet in eerste instantie het aantal dieren worden teruggebracht. Aan de andere kant moeten de dieren in staat zijn tot eind oktober een reserve op te bouwen, waar ze gedurende de winter best op mogen interen; bij verlies van een kwart tot een derde van het lichaamsgewicht moet er in ieder geval bijgevoerd worden.

Diversen

In ieder geval voor schapen (scheren en gezondheidszorg), maar bij voorkeur ook voor andere dieren moet er een kraal zijn waar ze bij elkaar gedreven kunnen worden voor allerlei doeleinden (selectie, hoeven kappen, pillen e.d.).

Organisatie van een begrazingsbeheer

Indien er met beesten wordt gewerkt heeft men de organisatie ook in eigen hand. Het gebruik van dieren van derden levert zowel voor- als nadelen op. Het belangrijkste nadeel is dat begrazing zich niet zo goed laat combineren met een landbouwkundige bedrijfsuitvoering. Beter dan met afzonderlijke boeren gaat het in het algemeen of met combinaties van boeren volgens een inschaarsysteem of met organisaties van particulieren (stichtingen, ponyclub e.d.).

Vaak kan het zo geregeld worden dat de eigenaar van het terrein voor afrastering e.d. zorgt, terwijl alles wat met de dieren te maken heeft, gezondheidszorg e.d. ten laste van de boer of de organisatie komt.

Over het algemeen kan worden gesteld, dat de kwalitatief beste oplossing te vinden is op die plaatsen, waar het bestuur gedurende lange tijd hetzelfde is geweest.

Öland, Zweden.

Boomopslag (hazelaar en Es) binnen een beschermende haag van jeneverbes geven dank zij grazing aanleiding tot een aantrekkelijk parklandschap.